

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van liefdadigheid naar abortusstrijd: Leidse vrouwen en de Nederlandse vrouwenbeweging van 1860 tot 1990

Steen, A.P.W. van

Citation

Steen, A. P. W. van. (2023, November 22). *Van liefdadigheid naar abortusstrijd: Leidse vrouwen en de Nederlandse vrouwenbeweging van 1860 tot 1990*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3663571>

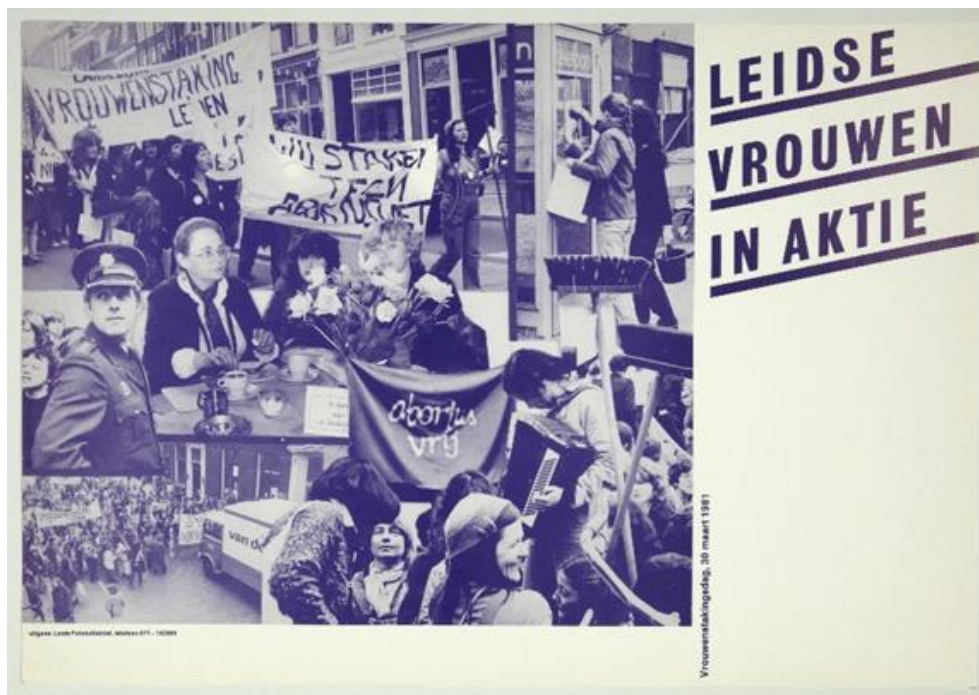
Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3663571>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

12 Wij Vrouwen Eisen en de abortusstrijd

Collage van de vrouwenstaking op 30 maart 1981, uitgave Leids fotocollectief (ELO, collectie Joke Ziegelaar).

De tweede feministische golf culmineerde in de abortusstrijd, waarin het in 1974 opgerichte actiecomité Wij Vrouwen Eisen (WVE) voorop ging, dat in dit hoofdstuk centraal staat. Over de politieke ontwikkeling van de abortuswetgeving is een studie verschenen, maar hierin blijft de buitenparlementaire strijd van WVE onderbelicht.¹¹⁰¹ Bij oprichting van WVE was de Leidse DM inmiddels opgeheven, maar MVM bestond nog tot in 1976. Daarvoor hadden DM en MVM geholpen een Vrouwenhuis op te zetten, waarvanuit in 1976 de Lesbische Vrouwen Leiden werd opgericht, die in het volgende hoofdstuk aan bod komen, net als de viering van Internationale Vrouwendag.

WVE voerde actie en waakte ervoor dat de gegroeide praktijk op het gebied van abortushulpverlening niet in gevaar kwam. Die praktijk was dat vrouwen bij de NVSH terecht konden voor een verwijzing naar Groot-Brittannië waar abortus niet illegaal was, maar officieus verwees de NVSH ook naar Nederlandse artsen. In 1967 kwamen de eerste abortusteams in ziekenhuizen in Amsterdam en Rotterdam. Het Academisch Ziekenhuis Leiden volgde begin 1968.¹¹⁰² Vanaf 1970 richtte Stimezo speciale 'abortusklinieken' op. Het ging om gedoogbeleid, want de artsen bleven strafbaar volgens de Zedenwet uit 1911, die dankzij de confessionele partijen tot stand was gekomen. Van een confessionele meerderheid was in de jaren zestig in de Tweede Kamer geen sprake meer, maar wel van een bijna voortdurende confessionele regeringsdeelname. Deze partijen werkten samen met of de PvdA of de VVD, twee partijen die samenwerking met elkaar liever uitsloten. Dit maakte dat bij elke kabinetsformatie rekening moest worden gehouden met de weerstand uit christelijke hoek tegen legalisering van abortus. Tegelijkertijd diende de politiek rekening te houden met een veranderende mentaliteit op het gebied van seksualiteit en met de bestaande abortuspraktijk.

De abortusstrijd laaide op in een tijd dat vrouwen zelfbeschikking eisten over hun lijf, nadat zij zich in de seksuele revolutie hadden bevrijd van de moraal dat seks alleen binnen het huwelijk hoorde en in dienst stond van de voortplanting. De strijd richtte zich net als destijds de vrouwenkiesrechtstrijd op landelijke wetgeving en was afhankelijk van de politieke constellatie en niet van de economische omstandigheden. Die economie verslechterde wel in de tijd dat WVE strijd voerde - van 1974 tot begin

¹¹⁰¹ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving*.

¹¹⁰² Jan de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies 1600-1979* (Amsterdam 1979) 183-184.

jaren tachtig - en dit leidde tot oprichting van 'economische' vrouwencomités. Het was de tijd dat de oude industrie uit Leiden verdween met grote werkloosheid tot gevolg, een werkloosheid die meer sectoren trof, waardoor ook afgestudeerde studenten moeilijk een baan vonden. De reactie van de overheid op de crisis was een bezuinigingsbeleid en dat betekende weinig geld voor emancipatiebeleid dat met de Emancipatiekommissie in gang was gezet.

12.1 De oprichting van WVE, de organisatie en de Leidse bijdrage

De aanleiding voor oprichting van WVE was de dreigende sluiting in september 1974 van de abortusklinieken, waaronder de Bloemenhove-kliniek in Heemstede, op last van de minister van Justitie Van Agt. Daarna volgde een oproep om op 30 oktober naar het Binnenhof te gaan om daar het D66-Kamerlid Anneke Goudsmit, tevens Stimezo-bestuurslid, in haar oppositie tegen Van Agt te ondersteunen. Vervolgens werd opgeroepen tot een demonstratie op 14 december in Amsterdam, waarbij WVE de drie eisen stelde, waarmee zij zich tot de - landelijke - politiek richtte. Die eisen waren: abortus uit het wetboek van strafrecht, abortus in het ziekenfondspakket en de vrouw beslist. Om vrouwen voor de demonstratie te mobiliseren, maakten de oprichters van WVE gebruik van het netwerk van DM, dat in veel plaatsen een zieltogend bestand leidde of zoals in Leiden was opgeheven. Het landelijke WVE-comité omvatte DM, MVM, NVSH, NVB, de Rooie Vrouwen, de Vrouwenbond NVV, de PPR, de PSP, de Internationale Kommunisten Bond (IKB), die zich eveneens presenteerde als politieke partij, en het Landelijk Overleg Grondraden (LOG), dat de studenten vertegenwoordigde.

WVE wilde zich wat betreft het doel beperken tot zaken rond abortus, omdat de achterban het daar over eens was en bij andere kwesties was dat de vraag. Plaatselijke comités waren hierin autonoom. Nieuw opgerichte comités kregen informatiemateriaal om te verspreiden en iedereen die de drie eisen onderschreef, kon zich bij WVE aansluiten. De plaatselijke comités, politieke partijen en organisaties stuurden een afvaardiging naar de landelijke vergaderingen, waar ook sympathisanten uit plaatsen zonder een comité terecht konden. Deze vergaderingen waren altijd in Utrecht. Om de landelijke vergaderingen voor te bereiden en voor te zitten kwam er een Landelijke Werkgroep, die aanvankelijk Actieleiding heette. Deze bestond uit vertegenwoordigers van plaatselijke comités en van landelijke organisaties en verder uit een penningmeester en een secretaris. Hierbij kwam een paar jaar later een secretaris buitenland, toen WVE zich aansloot bij de *International Contraception Abortion and Sterilisation Campaign* (ICASC).¹¹⁰³

Poster met de drie eisen en postbusadres in Leiden (collectie auteur) en WVE de wijk in (1976): Hilda Passchier met megafoon (archief ME).

¹¹⁰³ Brochure WVE, april 1980. Die aansluiting was in 1978. Het ISACS was een initiatief van het Britse abortuscomité.

Het WVE-secretariaat was in Amsterdamse handen, maar op de vergadering van 6 mei 1976 gaven Selma Leydesdorff en Marjan Sax aan opvolgers te zoeken. Daarop bood de Leidse ex-Dolle Mina Ida van Zijl zich aan. Zij was een werkloze kunsthistoricus en verwachtte nog wel enige tijd werkloos te blijven. Vanwege de negatieve reacties die Leydesdorff als actieleider had ontvangen, kreeg WVE een postbusadres. Toch stond Van Zijls adres aan het Rapenburg op veel affiches, die zij daar ook voor het raam hing. Het leidde ertoe dat zij een kaarsje in de vorm van een foetus in een halve baarmoeder in haar brievenbus kreeg van de anti-abortuslobby. Het wordt bewaard in Atria. Van Zijl werd voor de bijeenkomsten van de Landelijke Werkgroep vergezeld door een tweede vrouw uit Leiden. Alle voorstellen die op tafel lagen, waren door het Leidse comité doorgesproken, zodat de landelijke secretaris, met 'vrij nauw omschreven mandaten' naar de vergaderingen ging. Het Leidse comité verzorgde een nieuwe documentatiemap over abortus en hield de contactadressen bij van de sympathisanten.

Van Zijl trad regelmatig in het land op als woordvoerder van WVE. Het beleid was dat deze sprekers op manifestaties of voor de media, zoals radioprogramma's, niet aan een partij of organisatie verbonden waren. De enkele keer dat dit toch het geval was, gaf dit meteen commotie. Volgens Truus Divendal was dit omdat het om een NVB-lid ging, vanwege de vrees dat deze - aan de CPN-gelieerde - organisatie van WVE een mantelorganisatie wilde maken.¹¹⁰⁴ In het Leidse comité was Piek van der Reijt verbonden aan de NVB. Zij nam de telefonische voorlichting voor haar rekening.¹¹⁰⁵

Ida van Zijl, Hilda Passchier en rechts Ite van Dijk (stills WVE-video 2020, Atria).

Vanwege de omvang van het landelijke comité met vertegenwoordigers van partijen en organisaties en - op het hoogtepunt - van veertig plaatselijke comités was het moeilijk tot overeenstemming te komen over de te voeren actie. Gestreefd werd naar unanimiteit. Was die er niet dan moest er gestemd worden. Organisaties met meer dan 500 leden kregen vijf stemmen en met minder twee, net als de plaatselijke comités. 'Losse' personen kregen één stem.¹¹⁰⁶ De comité-vertegenwoordigers werden ingedeeld in vier regio's, om het aantal te beperken. Eindhoven had liever meer zeggenschap gezien voor de plaatselijke comités en minder voor de politieke partijen, maar WVE vond het van belang om die bij de zaak te blijven betrekken om de achterban zo groot mogelijk te houden. Bovendien moest het doel via de politiek worden bereikt. Met de Rooie Vrouwen van de PvdA in de gelederen kon invloed worden uitgeoefend en werd zodoende ook weer een tweesporenbeleid gevoerd. Met de kleine partijen PSP en CPN was die invloed gering.

Om grotere subsidieaanvragen mogelijk te maken werd WVE in 1980 omgezet in een stichting, al was hierover wel discussie geweest omdat de stichtingsvorm illegale actie moeilijker zou maken.

¹¹⁰⁴ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: Landelijke verslagen (LV) 11-4-1979.

¹¹⁰⁵ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 17-6-1976. Van Zijl woonde bij een hospita.

¹¹⁰⁶ Joyce Outshoorn, 'Abortuskroniek IV: de strijd gaat door', *Socialisties-Feministische Teksten* 6 (Amsterdam 1981) 214-229, 221. Henny de Swaan uit Amsterdam bleef als oudgediende DM vertegenwoordigen.

Voor een stichting was een bestuur vereist met een voorzitter, penningmeester en secretaris, maar dit moest vooral niet worden gezien als WVE-bestuur, zo werd benadrukt, want hiërarchie was uit den boze. De besluitvorming bleef liggen bij de Landelijke Vergadering.¹¹⁰⁷ Inkomsten kwamen verder uit giften, de verkoop van buttons, affiches, kaarten, folders en af en toe een collecte. In Leiden kwam een gift van de abortuskliniek toen het Leidse comité ondanks de geheven toegang verlies leed bij een avond met discussie, toneel en een feest.¹¹⁰⁸

Ellen Ouboter bij een femsoc-etentje (collectie auteur) en Els Veenis (still WVE-video 2020, Atria).

In het eerste stichtingsbestuur zaten **Ite van Dijk** uit Leiden en twee vrouwen uit Amsterdam.¹¹⁰⁹ Van Dijk had rechten gestudeerd en zat namens de MVM-regiogroep in het Leidse WVE-comité en bleef in het comité nadat de MVM-regiogroep was opgeheven.¹¹¹⁰ Zij volgde Van Zijl op als landelijk secretaris en was net als haar voorganger een belangrijke spreker voor WVE. Van Dijk vond zwangerschapsafbreking het sluitstuk van geboorteregeling en geboorteregeling was enorm belangrijk in de vrouwenemancipatie. Bovendien wilde zij de achterkamertjesabortus - waarvoor de breinaald symbool stond en waardoor vrouwen een groot risico liepen – uitbannen.¹¹¹¹

In 1980 zocht Van Dijk vanwege haar baan een opvolger. Twee Leidse vrouwen, **Ellen Ouboter**, die meerdere studies had gevolgd, maar op dat moment werkloos was, en **Els Veenis** die nog studeerde, wilden samen de taak wel overnemen, maar de vergadering vond dit niet meteen een goed plan.¹¹¹² Vanwege de ervaring van Leiden en het gebrek aan andere kandidaten kwam het duo-secretariaat erdoor. Van Dijk zou de twee inwerken en nog een tijdje aanspreekpunt blijven. Beide vrouwen waren actief op meer fronten. Ouboter was een tijdlang het gezicht van het Vrouwenhuis en Veenis ontpopte zich als beroepsactivist en leider van het feministische zangkoor De Sirenes. Zij ging als scholier al met haar linkse en feministische ouders mee naar Vietnamdemonstraties.¹¹¹³ Veenis was lid van de PSP-vrouwengroep, Ouboter was politiek actief bij de Rooie Vrouwen, maar legde deze

¹¹⁰⁷ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.2: LV 1-9-1981.

¹¹⁰⁸ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.5: Jaarverslag Leiden 1977-1978: dit was in februari 1978 met optredens van de Antwerpse toneelgroep 'Het Trojaanse Paard' en van koor De Eenheid.

¹¹⁰⁹ Leontine Bijleveld en Sabeth Klant: Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.9 en 10. Op het laatst in 1986 vormden Van Dijk, Bijleveld, Hoogeveen en Veenis het bestuur: Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.3: LV 29-5-1986.

¹¹¹⁰ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.277: Stukken WVE-Leiden, 1974-1978.

¹¹¹¹ Citaat Van Dijk: Wij Vrouwen Eisen video-serie, deel 5 (Atria 2020). Van Dijk was een van de vier vrouwen uit Leiden, van de in totaal twaalf, die werden geïnterviewd voor een in 2020 door Atria uitgebrachte video-serie over WVE. De andere drie uit Leiden waren Van Zijl, Passchier en Veenis. Niet uit Leiden: Ans Bakker, Susan Legêne, Lia Gorter, Alda Pellemans, Daan, Myra ter Meulen, Beatrijs Stermerding, Leontine Bijleveld. Research: Dineke Stam, interviews: Carine van Santen, registratie: Peter-Paul van der Houven.

¹¹¹² Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 12-11-1980.

¹¹¹³ Ouboter en Veenis hadden een middenklasse-achtergrond en waren niet gelovig al was Ouboter gereformeerd opgevoed: interview met Ouboter: november 2008; met Veenis: maart 2006.

werkzaamheden neer vanwege het WVE-secretariaat. In 1983 werd Ouboter, die haar studie wilde oppakken, vervangen door student Karin Hooegeveen uit Leiden, die net als Veenis lid was van zangkoor de Sirenes.

12.2 De acties van WVE en de Leidse bijdrage van 1974 tot 1979

De landelijke acties van WVE - met daarbij ondersteuning vanuit Leiden - waren een reactie op wetsvoorstellen inzake abortus die tot en met het laatste aangenomen voorstel Ginjaar/De Ruiter niet naar wens waren van WVE. In dit voorstel bleef abortus onder het strafrecht vallen als niet aan de in de wet gestelde voorwaarden was voldaan en kreeg de vrouw vijf dagen bedenktijd opgelegd, wat WVE in strijd vond met het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw. WVE voerde veel buitenparlementaire actie, maar richtte zich ook regelmatig direct tot ministers en Kamerleden, bijvoorbeeld door het toesturen van WVE-documentatiemappen.¹¹¹⁴ Strategie was om vooral partijen te benaderen waarvan iets verwacht kon of mocht worden, dus niet het CDA, maar wel de PvdA en de VVD, ook omdat dit grotere partijen waren. Na discussie besloot WVE mee te doen aan de Emancipade in Utrecht om zo in contact te komen met een nieuwe groep vrouwen en vertoonde daar de film van Hillie Molenaar, *Abortus doe je niet zomaar*.¹¹¹⁵ Eind van het jaar draaide deze film in het Leidse Vrouwenhuis in het kader van een thema-avond over abortus.¹¹¹⁶

De abortusstrijd kreeg tegengas, waarop WVE niet naliet te reageren. Dit was bijvoorbeeld in februari 1976 in het tv-programma *Sprekershoek* van de NOS, nadat het Nederlands Artsenverbond zich tegen abortus had uitgesproken en een arts had opgeroepen de ruiten bij abortusklinieken in te gooien.¹¹¹⁷ Begin 1978 kon de opening in Leiden van een bureau van de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind (VBOK) op een reactie rekenen. Nora Schadee van WVE wees er in de krant op dat hiervoor al een organisatie bestond namelijk de FIOM die hulp verleende bij zwangerschap en alleenstaand moederschap. Deze organisatie ging terug op de eerste feministische golf in die zin dat de toen opgerichte NVVZB en de VOV hierin waren opgegaan. WVE-leden waren naar de opening van het bureau van de VBOK gegaan, waar zij tien heren in het zwart hadden geteld. Op de radio was er de volgende dag voor *TROS-Aktua* een interview geweest met één van de heren, gevolgd door een interview met Van Zijl namens WVE.¹¹¹⁸ Een paar jaar later liet de VBOK een reclamebord ophangen met: 'Laat dit kind leven' op de route van het Leidse station naar de abortuskliniek. WVE vond dit niet gepast en protesteerde, maar de reclame bleef hangen.

Het Leidse comité kaartte ook de zelfontworpen lesbrieven over abortus aan die op een christelijke school werd gebruikt. De school had deze naar WVE gestuurd, nadat WVE had voorgesteld op deze en andere scholen voorlichting te komen geven. WVE vond de lesbrieven 'ten hemel schreiend' en stuurde daarop een stencil met informatie om aan de leerlingen uit te delen. Het schoolhoofd reageerde op deze inmenging in hun levensbeschouwelijke visie met een verontwaardigde ingezonden brief in de krant. Hierop schreef WVE dat de leerlingen te horen kregen dat zelfs foetussen van zeven maanden zouden worden geaborteerd en dat vrouwen abortus pleegden, omdat een kind niet uitkwam vanwege een vakantie. Dit beeld wilde WVE rechtzetten.¹¹¹⁹

Het Leidse comité ondersteunde de eerste landelijke demonstratie van WVE in 1974 in Amsterdam door met een informatiekraam op de Leidse Haarlemmerstraat te staan, stencils met solidariteitsbetuigingen te verspreiden, een oproep in de krant te plaatsen en bussen voor de betogers

¹¹¹⁴ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.5: stuk gedateerd 9-1-1978.

¹¹¹⁵ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 30-4-1975. Deze film kreeg in 1978 het vervolg: *Abortus van breinaald tot politiek steekspel*, dat een overzicht bood van tien jaar abortusstrijd.

¹¹¹⁶ *Leidsch Dagblad* 2-12-1975.

¹¹¹⁷ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.277: notulen WVE Leiden 4-2-1976 en *Leidsch Dagblad* 18-2-1976. Het Artsenverbond was een afsplitsing van de artsenvereniging KNMG.

¹¹¹⁸ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 15-2-1978.

¹¹¹⁹ *Leidsch Dagblad* 2 en 4-6-1982.

te regelen.¹¹²⁰ Op deze demonstratie, die 5000 tot 7000 deelnemers uit het land trok, volgde een handtekeningenactie, waarvoor het Leidse comité 3000 handtekeningen ophaalde. In december 1975 konden 60.000 handtekeningen worden aangeboden aan de Tweede Kamervoorzitter.¹¹²¹ In dat jaar organiseerde de Leidse WVE samen met de NVB een avond over abortus in het Antonius Clubhuis met van beide organisaties een spreker. NVB en WVE vroegen hiervoor gezamenlijk een subsidie aan in het kader van het Jaar van de Vrouw die werd toegezegd.¹¹²² Voorafgaand aan een demonstratie op 24 april 1976 in Amsterdam, met de leus: 'Geen compromissen, de vrouw moet beslissen', trok het Leidse comité de wijk in met een handkar om een actiekrant te verspreiden en stencils uit te delen, riep Hilda Passchier vanuit een Volkswagenbus met een megafoon om aandacht voor de zaak en werden kranten en huis-aan-huisbladen benaderd om een bericht op te nemen. Ook werden er kaarten verkocht voor de bus naar Amsterdam - Leiden dacht met twee bussen te komen.

Leidse WVE-vrouwen nemen pauze op het Buitenhof, 15-9-1976. Rechts pater Koopman, het boegbeeld van de anti-abortuslobby (archief ME).

Leidse WVE-plakactie door Marja Vis (met fiets), midden Corrie Meus en Tiny Kraan voor een demonstratie en protestmeeting in Amsterdam op 18 december 1976 (collectie Marja Vis).

¹¹²⁰ Buskaarten waren te koop bij Van Zijl aan het Rapenburg, bij café Link in de Haarlemmerstraat, bij café Burgers in de Burgsteeg, bij café 't Praethuys en in Leiderdorp bij ex-Dolle Mina Anneke van Dorp.

¹¹²¹ Informatiemap van WVE, 2e druk, maart 1977. De antiabortusbeweging wist tienmaal zoveel, 600.000, handtekeningen tégen een verruiming van de wet te vergaren, aldus Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving*, 217. Het is ook hier weer de vraag hoe betrouwbaar dit aantal is.

¹¹²² Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.277: WVE-Leiden 1974-1978: zij kregen 300 gulden. De toezegging was omdat het een plaatselijke en eenmalige actie betrof.

Een maand later, in mei, wilden snel opgetrommelde vrouwen, ook uit Leiden, met een bezetting voorkomen dat de Bloemenhove-kliniek zou worden gesloten.¹¹²³ De bezetters hielden het twee weken vol met als resultaat dat de kliniek open bleef. De Wakkere Wijven, het comité dat de actie voerde, zette een alarmsysteem op om een volgende 'sluitingsdreiging' te voorkomen. Het opzetten van een 'rampenplan' werd door WVE aanbevolen aan comités in plaatsen met een abortuskliniek. Als sluiting dreigde, konden via een telefoonketting de opgeroepen vrouwen tot bezetting overgaan.¹¹²⁴ In 1976 was in Leiden een Medisch Centrum voor Geboorteregeling gekomen aan het Kort Rapenburg, waarmee het Leidse comité onmiddellijk contact had gelegd. Zij kreeg een plattegrond van de kliniek met aanwijzingen om binnen te komen.¹¹²⁵

Naar aanleiding van het abortusdebat in de Tweede Kamer organiseerde WVE in september 1976 een driedaagse *picketline* met borden en spandoeken op het Binnenhof.¹¹²⁶ De tweede dag was het de beurt aan Leiden, samen met Delft, Haarlem en Den Haag en kwamen zij tegenover pater Koopman te staan, een belangrijke representant van de tegenbeweging. In 1977 kreeg Koopman een vergunning voor een driedaagse demonstratie voor het huis van D66-Kamerlid Wessel-Tuinstra in Oegstgeest vanwege haar abortusstandpunt. De Leidse WVE protesteerde daar fel tegen in de krant. Hierna wilde de gemeente een gesprek met Koopman, die echter niet kwam opdagen, zodat de gemeente zijn vergunning introk.¹¹²⁷

Voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1977 bezocht WVE verkiezingsbijeenkomsten van partijen - net als Lorentz-Kaiser in de eerste golf had gedaan - en verkocht kaarten met de drie eisen, gericht aan de ministers. Het Leidse comité had voor de kaartverkoop viermaal met een kraampje op de zaterdagse markt gestaan, had de mensa bezocht en verkocht kaarten bij een optreden van het vrouwencabaret van Natasja Emanuels. Na de kabinetsformatie liet WVE 'Vrouwe Justitia' op het Binnenhof verklaren: 'abortus was uit het wetboek van strafrecht, abortus zit in het ziekenfonds en de vrouw beslist.' Het Leidse comité had enthousiast aan deze actie meegedaan:

Wij leverden 6 toga's, 2 draagsters, een stencil om rond te delen (...) en ca. 10 demonstranten. Ook bij de andere demonstraties tijdens de kabinetsformatie op Binnenhof en in Amsterdam was Leiden telkens ruim vertegenwoordigd, evenals bij de aanbidding van de grote briefkaart en bril aan minister De Ruiter afgelopen juli.¹¹²⁸

Aanleiding voor de actie met de grote briefkaart was dat minister van Justitie De Ruiter had beweerd dat er maar enkele briefkaarten waren binnengekomen, terwijl volgens WVE alle ministers ermee waren bestookt.¹¹²⁹ Op de briefkaart stond het getal 60.000 en met de grote bril zou De Ruiter het getal goed kunnen lezen. De minister was er niet, maar de pers wel, zodat de actie de nodige aandacht kreeg.

Voor de grote manifestatie op 18 november 1978 in de Amsterdamse Jaap Edenhal tegen het nieuwe wetsvoorstel Ginjaar/De Ruiter, waar 10.000 mensen op afkwamen, had Leiden met

¹¹²³ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 17-6-1976. Van Agt wilde de kliniek sluiten vanwege een klacht van een Duits echtpaar. Bij de bezetting was de WVE-Actieleiding nauwelijks betrokken. Wel waren hier Leidse vrouwen bij, onder wie Ellen Ouboter en Marja Vis.

¹¹²⁴ Archief Myriam Everard (hierna: ME): verslag discussiedag 16-4-1977; er waren circa negentig aanwezigen.

¹¹²⁵ Archief ME: WVE-notulen 22-12-1976. Op 18-6-1978 volgde nog een gesprek.

¹¹²⁶ De Kamerfracties hadden alle een reactie op het wetsvoorstel ontvangen, opgesteld door Ans Bakker van de NVV Vrouwenbond: Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.277: notulen WVE-Leiden 17-8-1976.

¹¹²⁷ Namens WVE protesteerden Corrie Meus en Connie van der Zon. Ook de PvdA/PPR-fractie in de raad had geprotesteerd: *Leidsch Dagblad* 31-8-1977.

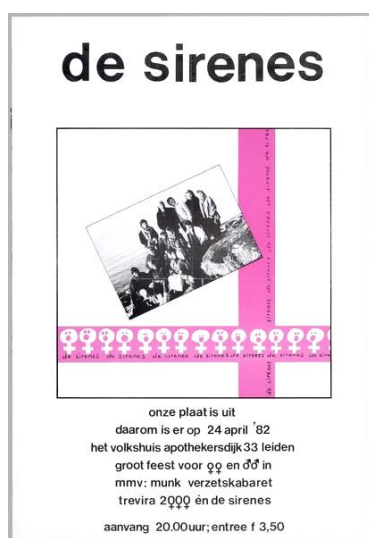
¹¹²⁸ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.5: Jaarverslag 1977-1978: Leiden leverde ook twee keer een spreekster voor abortus-avonden in 's-Hertogenbosch en Zoetermeer.

¹¹²⁹ In de notulen van de LV 27-4-1978 (Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1) was sprake van 64.000 verkochte kaarten, waarvan er toch zeker 60.000 verstuurd moesten zijn. Volgens een medewerkster van het ministerie van Justitie lagen er stapels in een kast.

sandwichborden op de markt gestaan en een tentoonstelling samengesteld.¹¹³⁰ Contactpersoon Van Zijl gaf een interview voor het vrouwenprogramma *D. Colleté* van de VPRO-radio en de Leidse comitésleden Ite van Dijk en Tiny Kraan gaven uitgebreid commentaar op de wet in het *Leidsch Dagblad*.¹¹³¹ Op de manifestatie in Amsterdam voerden Nederlandse en buitenlandse sprekers het woord. Dit riep in de evaluatievergadering de vraag op waarom WVE wel solidair was met vrouwen in het buitenland, maar weinig wist van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse vrouwen in eigen land. WVE nam voor zich daarin te verdiepen.¹¹³²

Op de bijeenkomst van de internationale organisatie ICASC in Londen was de datum van 31 maart 1979 bepaald voor een abortusactiedag. Deze vond tegelijkertijd plaats in twintig landen, met de leus: 'voorbehoedmiddelen, abortus, sterilisatie: de vrouw beslist.' Voorafgaand aan de manifestatie fietsten 2000 deelnemers vanaf het Malieveld langs ambassades in Den Haag.¹¹³³ Het Leidse comité nam de Ierse ambassade voor haar rekening en Anneke Witteveen vertelde over de fietsactie in het *Leidsch Dagblad*.¹¹³⁴ Ierland had de aandacht getrokken omdat voorbehoedmiddelen hier gelegaliseerd zouden worden, maar dit betrof alleen de verstrekking aan getrouwde stellen en voorgeschreven door een arts. Het vervolg was het sturen van condooms naar Ierse parlementariërs, waarvan er in ieder geval één werd teruggestuurd met de boodschap dat de man in kwestie het een schending van zijn privacy vond.¹¹³⁵

12.3 Zangkoor De Sirenes en het Leidse Vrouwenorkest

Aankondiging LP van de Sirenes en de leden van het koor (website *Onvoltooid Verleden*).

Het vijfjarig bestaan van WVE werd eind 1979 in Leiden gevierd met een informatiestand op de Haarlemmerstraat waar 'condooms voor Ierland' aan voorbijgangers werden gesloten.¹¹³⁶ Op het Stadhuisplein stond een Kijkdoos waar acts over de abortuswet werden opgevoerd en er waren optredens van de Sirenes en het Leids Vrouwenorkest. Zij zorgden zij voor een muzikale omlijsting van de vrouwenstrijd en waren onderdeel van de 'strijdcultuur'. Het Leidse feministische zangkoor de Sirenes maakte na oprichting in 1978 landelijk furore. De leden hadden elkaar via-via leren kennen en

¹¹³⁰ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 4-12-1978. Na deze manifestatie sprak ook de groepering Christenen voor het Socialisme zich uit voor de eisen van WVE, steun die door WVE op prijs werd gesteld omdat deze christenen 'goede ethische tegenargumenten' hadden tegen abortustegenstanders.

¹¹³¹ *Leidsch Dagblad* 17-11-1978.

¹¹³² Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 7-12-1978.

¹¹³³ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 11-4-1979.

¹¹³⁴ *Leidsch Dagblad* 29-3-79.

¹¹³⁵ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 22-1-1980.

¹¹³⁶ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 22-1-1980.

‘goed kunnen zingen was wel het laatste criterium waarop werd geselecteerd’. Na de nodige wisselingen was vanaf 1980 sprake van een ‘vrij stabiele groep van zestien vrouwen’.¹¹³⁷ Het koor bracht eerst repertoire uit het *Sanseveria Vrouwenliedboek* (1977), samengesteld door Cobi Schreijer, maar ging al snel eigen - luchtige en humoristische - nummers zingen, veelal geschreven door Els Veenis en geïnspireerd op persoonlijke ervaringen. De liedjes vielen zo goed in de smaak dat deze in 1982 op een langspeelplaat werden uitgebracht.¹¹³⁸

Het Leids Vrouwenorkest stamde eveneens uit 1978 en trad ook wel eens buiten Leiden op. Het was opgericht door twee vrouwen, Hans de Koomen en Francis Mok, die elkaar kenden van de Leidse ‘strijdcultuurgroepen’ De Onderste Steen, een blazersensemble, en koor De Eenheid. Zij besloten met alleen vrouwen muziek te gaan maken. Dit waren na enige tijd negen muzikanten en drie zangeressen. Het repertoire, eveneens ontleend aan het *Sanseveria Vrouwenliedboek*, werd zo nodig bewerkt, zoals het lied van de Leidse bonendopsters: ‘laat de baas de pest maar krijgen, we halen van de week geen bonen meer’.¹¹³⁹ Overigens was deze bezigheid al uit Leiden verdwenen met de ondergang van de conservenindustrie. Het orkest betoonde met de liederen solidariteit met arbeidersvrouwen, huisvrouwen, werkende en werkloze vrouwen en vrouwen in de bijstand, met WVE en met vrouwen in Chili en Zuid-Afrika. De liederen werden ten gehore gebracht op avonden van solidariteitscomités zoals het Chilifront Leiden en ‘Vrouwen tegen Apartheid’, in samenwerking met de Anti Apartheidsbeweging Nederland. Na twee en een half jaar was het moeilijk geworden om tot een gezamenlijke lijn in het repertoire te komen en besloten de vrouwen het orkest op te heffen.

Liedboek van het Vrouwenorkest en het orkest op de voorkant van de *Vrouwenkrant*, 5:3 (1980) (collectie auteur)

12.4 De acties van WVE en de Leidse bijdrage van 1980 tot 1986

Voorafgaand aan de grote landelijke demonstratie van 27 september 1980 organiseerde WVE Leiden een informatieavond in het Antonius-clubhuis, ging met een Volkswagenbus de wijk in om informatie te verspreiden, was met materiaal aanwezig op een avond georganiseerd door de LSB en op de informatiemarkt voor de nieuwe eerstejaarsstudenten. De demonstratie vond plaats op het Beursplein in Amsterdam, gevolgd door een manifestatie in het Vondelpark onder het motto: ‘Beter geen wet, dan een slechte wet.’ Omdat het aantal deelnemers in twee Leidse kranten op hooguit 5000 werd geschat, zond Van Dijk een brief in om dit aantal bij te stellen. Volgens haar waren er naar de schatting van de Amsterdamse politie 13.000 deelnemers geweest.¹¹⁴⁰ Er was weer een strijd om aantallen dus.

¹¹³⁷ Aldus het tekstboekje bij de langspeelplaat die in 1982 uitkwam.

¹¹³⁸ Martine van Leeuwen en Anne Petterson, ‘Drie akkoorden en loeiende Sirenes. Een interview met Karin Hoozeveld en Els Veenis’, *Nieuwsbrief* 20, 20-12-2012 op de website: <http://oud.onvoltooidverleden.nl/>.

¹¹³⁹ *Tekst en muziek van het Leids Vrouwenorkest* (Leiden 1980) en *Vrouwenkrant* sept.1983.

¹¹⁴⁰ De *Leidse Courant* sprak van enkele duizenden demonstranten en het *Leidsch Dagblad* van 5000 vrouwen en een enkele man. De brieven verschenen op 2 en 3 oktober. In een eerdere brief van 30 september 1980 van

Voordat op 4 november 1980 de Tweede Kamer over het wetsontwerp Ginjaar/De Ruiter zou debatteren, belegde de NVSH, als medestrijder van WVE, een persconferentie. Bij de mensen achter de tafel was Gerda van Dijk om het ontwerp toe te lichten. De WVE-spreker zei dat er geen nieuwe abortuswet nodig was. De ingreep moest alleen niet langer strafbaar zijn en gezien worden als een gewone medische handeling. Nadat het wetsvoorstel in december met een krappe meerderheid in de Tweede Kamer was aangenomen, wist WVE binnen twee dagen een nieuwe demonstratie in Amsterdam uit de grond te stampen met duizenden deelnemers, opgeluisterd door zangkoor de Sirenes uit Leiden met oude en nieuwe liedjes. *De Waarheid* deed verslag:

Alle woede van de laatste weken is eruit gezongen en eruit geschreeuwd in de machtige demonstratie van zeer veel vrouwen, zeer veel mannen en heel veel kinderen, zaterdagmiddag in Amsterdam. Woede om de arrogantie waarmee regering en regeringspartijen een bevoogdend wetsontwerp willen opleggen aan zelfstandig denkende mensen.¹¹⁴¹

Landelijk secretaris Ite van Dijk sprak de demonstranten toe en zei dat WVE woedend was, maar niet verslagen.¹¹⁴² De hoop was nu gevestigd op de stemming in de Eerste Kamer, waar de wet nog kon stranden. Om de stemming te beïnvloeden bedacht men in Amsterdamse vrouwenhuiskringen, buiten WVE om, een stakingsactie op 8 maart, Internationale Vrouwendag, met als leus: 'Ik staak tegen de abortuswet.'¹¹⁴³ Het landelijke WVE-comité voelde zich net als het Leidse comité voor het blok gezet, maar zij deden toch mee.¹¹⁴⁴ De staking was door de vrouwenbeweging nog niet eerder ingezet als actiemiddel. De vakbonden waren over het algemeen niet gecharmeerd van de inzet van dit 'wapen' en verdeeld over de vraag of abortus een vakbondszaak was.¹¹⁴⁵

De staking werd in Leiden op 30 maart georganiseerd vanuit het Vrouwenhuis waarvoor het Leidse comité folders en affiches met 'Ik staak' had verspreid.¹¹⁴⁶ Het Vrouwenhuis wilde vanaf negen uur zoveel mogelijk vrouwen binnen hebben voor allerlei activiteiten, zoals een blokkade voor het Vrouwenhuis op de Hooigracht. De Leidse universiteit deed mee, in die zin dat 200 vrouwen zich verzamelden in een zaal van het Sociologisch Instituut, vooral studentes, die werden toegesproken door vrouwen van de FIOM, van WVE en van de Leidse Stimezo-kliniek.

En vanzelfsprekend werd dit gebeuren, net als vrijwel elk belangrijk wapenfeit in Leiden, bezongen door het populairste vrouwenkoor van deze streken: de Sirenes,

aldus universiteitsblad *Mare*.¹¹⁴⁷ Ook in de Leidse gemeenteraad was de staking besproken en raadsleden van VVD, PPR en CPN hadden zich positief uitgelaten.¹¹⁴⁸

In de middag namen de vrouwen deel aan de optocht door de stad. Vooral studentes en scholieren hadden zich naar het Vrouwenhuis begeven. Dat ook scholieren zich maatschappelijk geëngageerd toonden was nieuw. Het was begonnen nadat zij in navolging van de studenten inspraak waren gaan eisen en zich in comités hadden georganiseerd. Vanuit het Vrouwenhuis trok de stoet met 300 deelnemers een paar keer door de stad, waarbij zij af en toe het verkeer blokkeerden. Agressieve

WVE, ondertekend door Ite van Dijk, aan de regering en de leden van de Eerste en Tweede Kamer was dit aantal nog hoger: 15.000 (Archief ME). Dit was ook het aantal genoemd in *Lotta* 1:0 (1981).

¹¹⁴¹ *De Waarheid* 22 en 23-12-1980.

¹¹⁴² *De Waarheid* 22-12-1980 en Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 28-1-1981.

¹¹⁴³ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving*, 258 en Mieke Aerts, "'Laten zien hoe onmisbaar we zijn.' De Vrouwenstaking van 1981", M. Klein en S. Wieringa eds., *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006) 19-38, 23-24.

¹¹⁴⁴ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 1-4-1981.

¹¹⁴⁵ Corrie van Eijl, *Maandag tolereren we niets meer. Vrouwen, arbeid en vakbeweging 1945-1990* (Amsterdam 1997) 177-180.

¹¹⁴⁶ Van Steen, 'Vrouwen kleurrijk vooruit!', 149-152.

¹¹⁴⁷ *Mare* 4:29 (1981).

¹¹⁴⁸ *Leidsch Dagblad* 24-3-1981.

automobilisten, 'op sensatie beluste' jongens die een aantal spandoeken vernielden en omstanders die riepen: 'ga toch werken' keerden zich tegen de betogers. Een agent gooide de emmer en kwast, waarmee een vrouw WVE-affiches aan het plakken was, in de Rijn.¹¹⁴⁹

Blokkade voor het Leidse Vrouwenhuis en demonstratie 30-3-1981 (foto rechts: Henriette van der Linden, collectie Jacqueline Piederiet).

Uiteindelijk bleken in Leiden en de regio maar weinig vrouwen daadwerkelijk het betaalde werk buitenshuis te hebben neergelegd, aldus een peiling van het *Leidsch Dagblad*. Of in andere plaatsen veel werd gestaakt blijft onduidelijk, maar de actie had in Amsterdam wel veel vrouwen op de been gebracht. In de notulen van 1 april 1981 was sprake van 80.000 demonstranten. Op de persconferentie de avond ervoor had WVE het gehad over 120.000 deelnemers, maar reëler leek het aantal van 35.000.¹¹⁵⁰ De politie schatte het aantal op slechts vijf- à zesduizend 'en daar hebben we de kinderen dan nog bijgeteld.'¹¹⁵¹ Bij plaatselijke acties varieerde het aantal deelnemers, maar bij elkaar zou het gaan om 300.000 tot een 500.000 participanten.¹¹⁵² Om de actie kracht bij te zetten, besloten vrouwen later dat jaar tot een blokkade op het Binnenhof, waarbij veertig vrouwen uit Leiden zich aansloten. Daar werden de demonstrerende vrouwen geconfronteerd met de ME die met gummiknuppels en honden het Binnenhof 'schoonveegde'.¹¹⁵³ De demonstranten kregen een proces-verbaal wegens samenscholing. Klachten tegen het optreden van de ME verklaarde de Haagse politie niet ontvankelijk, tot verontwaardiging van de vrouwen die klappen hadden gekregen.¹¹⁵⁴

Het leed was voor niets geleden. De Eerste Kamer nam het wetsvoorstel aan met een minieme meerderheid. Hierop volgde weer een demonstratie, dit keer in Maastricht op 16 mei 1981. Dit was een internationale actiedag waarop solidariteit werd betuigd met Spaanse vrouwen die vanwege een abortus in de gevangenis waren beland, net als hun behandelende arts. De demonstratie en manifestatie trok 2000 deelnemers. Bij de manifestatie in het Stangebouw waren sprekers, ook uit het buitenland, en er was muziek door de Sirenes, cabaret, strijdtoneel door Proloog, een tentoonstelling en een informatiemarkt.¹¹⁵⁵

Voor de wet in werking trad, moest er een nieuwe Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) komen om een aantal kernpunten te regelen. Dit 'uitstel van executie' was voor WVE reden om door te gaan met acties, zoals voor 'abortus in het ziekenfonds' en tegen de dreiging dat de pil uit het ziekenfonds zou verdwijnen.

Na aanneming van de wet daalde het aantal aanwezigen op de Landelijke Vergaderingen en daalde het aantal plaatselijke comités. Eind 1983 zei de NVB op en in hetzelfde jaar vertrok de PSP, die

¹¹⁴⁹ *Leidsch Dagblad* 30 en 31-3-1981.

¹¹⁵⁰ Zie ook voor de aantallen: Aerts, 'De Vrouwenstaking van 1981', 27.

¹¹⁵¹ *NRC Handelsblad* 31-3-1981.

¹¹⁵² Van de Loo, *De vrouw beslist*, 178.

¹¹⁵³ Kathinka Kolbert schreef erover in: *Leidsch Dagblad* 12-5-1981 en samen met Irene deed zij verslag in de *Vrouwenkrant Leiden* juni 1981.

¹¹⁵⁴ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.2: LV 15-9-1981 en 6-10-1981.

¹¹⁵⁵ *Limburgsch dagblad* 13-5-1981.

de drie eisen in haar partijprogramma had opgenomen. In november 1984 was alleen de Rooie Vrouwen over als politieke groepering.¹¹⁵⁶ Zij hield het tot het einde vol, ondanks een incidenteel loyaliteitsconflict vanwege de kritiek van WVE op de houding van de PvdA ten aanzien van de abortuswetgeving. Het voorstel om vanwege het dalende animo het strijdterrein van WVE uit te breiden naar de sociaaleconomische strijd werd verworpen. De aanhang was gemobiliseerd op de abortusstrijd en bleek niet te porren voor doelen die buiten WVE lagen. Toen de AMvB in september 1984 in werking trad, hield WVE nog een abortusdemonstratie op het Binnenhof waar vrouwelijke leden van de Tweede Kamer grote breinaalden kregen aangeboden. Het plan was in Leiden geboren. Op een poster stond: 'Terug naar de breinaald?' In Amsterdam was dat jaar het vrouwentribunaal over geboortebepanking en bevolkingsgroei georganiseerd, waar vijfhonderd vrouwen uit zeventig landen bijeen waren.

In dat jaar zocht secretaris Hoogeveen vanwege haar baan - zij had geen tijd meer - een opvolger. Die bleek onder de geslonken aanhang niet meer te vinden, waarop Veenis vrijwel alles alleen deed, bijgestaan door penningmeester Leontine Bijleveld uit Amsterdam. De telefoon voor hulpverleningsvragen werd vanwege de kosten opgeheven. Om vrouwen voor actie op te kunnen roepen, werd een telefoonlijst aangelegd, zodat vrouwen elkaar als een 'sneeuwbal' konden bellen. Juli 1985 schreef Hoogeveen dat de postbus was opgeheven. Met Veenis bezocht zij nog de spaarzame algemene vergaderingen. Op een vergadering in 1986 werd de opheffing van WVE opgeworpen, maar met name het Amsterdamse comité en de Rooie Vrouwen wilden hier niets van weten en toonden zich zelfs zeer verbaasd over deze optie. Op de volgende vergadering zou daarom gestemd worden. Leiden kwam met vijf vrouwen, Amsterdam met acht en Alphen aan den Rijn, Rotterdam en de Rooie Vrouwen met één. Alleen Leiden en Rotterdam stemden voor opheffing, met als gevolg dat WVE als een kerngroep van vijf vrouwen bleef bestaan. Hun taak was de vinger aan de pols te houden en zo nodig vrouwen, ook Leidse, via de sneeuwbal voor actie op te trommelen.¹¹⁵⁷ De vrouwen die tot de stemming nog de secretariaatswerkzaamheden hadden gedaan, hielden daarmee nu op.

Dat de WVE-kerngroep in functie was, bleek uit de oproep om op 31 augustus 1987 op het Binnenhof te protesteren tegen de bezuinigingsplannen op de gezondheidszorg, waarbij abortus en sterilisatie weer uit het ziekenfonds zouden verdwijnen. De protesterende vrouwen voerden de naam: Vrouwen Blijven Eisen. In 1992 richtte de voormalige Leidse Ite van Dijk in Den Haag Arachne, Vrouwenadviesbureau Overheidsbeleid op, om als waakhond te fungeren.¹¹⁵⁸ Arachne was een afsplitsing van de Nederlandse Vrouwenraad (NVR), omdat het ministerie deze ineffectieve koepelorganisatie niet meer wilde subsidiëren. Tijdelijke actiegroepen die zich op een specifiek thema richtten, zouden beter werken. De NVR hervormde zich en bestond voort als een vereniging die als platform en spreekbuis diende en sloot zich aan bij Arachne.¹¹⁵⁹

12.5 Ledenverloop en ledentyping WVE-Leiden

Het Leidse WVE-comité had dezelfde samenstelling als het landelijke comité, dus met vertegenwoordigers van MVM, NVSH, de Rooie Vrouwen, de Vrouwenbond NVV, de PPR, de PSP, de IKB, de Leidse Studentenbond (LSB) in plaats van het LOG en het Vrouwenhuis, dat geen landelijke organisatie kende. Het comité bouwde net als landelijk voort op het DM-netwerk. In het Leidse comité zaten zeven Dolle Mina's. Soms vonden de vergaderingen van WVE plaats in het Vrouwenhuis of werden hier 'leden' geworven. De verhuizing van het landelijk secretariaat naar Leiden gaf het Leidse comité een extra boost. Desondanks kende het Leidse comité een groot verloop. Dit was soms vanwege een baan of studie, maar ook de vertegenwoordigers van politieke partijen wisselden of

¹¹⁵⁶ Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.1: LV 1-4-1981 en inv.nr.3: LV 14-9-1983.

¹¹⁵⁷ Bij die kerngroep waren: Van Dijk, Passchier en Van Zijl. Te bellen: Veenis en Kraus: Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.3: LV 24-4-1995.

¹¹⁵⁸ Dit bureau plaatste in 1995, toen de pil uit het ziekenfonds dreigde te verdwijnen, een advertentie met ondertekenaars in de krant, met als titel: Wij vrouwen eisen pil in ziekenfondspakket: *Trouw* 8-3-1995.

¹¹⁵⁹ Website NVR: <http://www.nederlandsevrouwenraad.nl/nvrinjaartallen>.

stapten op, zoals de vertegenwoordiger van de PPR die zich niet thuis voelde in het actievoeren. Dit betekende dat het comité volgens het jaarverslag 1977-1978 uiteindelijk bestond uit acht actieve leden. Dit waren drie onafhankelijke vrouwen, één vrouw namens het Vrouwenhuis, twee namens de PSP, één namens de NVB en één namens de Rooie Vrouwen en nog wat losse belangstellenden. Na een wervingsbijeenkomst in het Vrouwenhuis meldden zich vrouwen die incidenteel wel wilden helpen met administratieve klussen.¹¹⁶⁰

Op de vergadering van 24 november 1980 was het maximaal aantal van veertien vrouwen aanwezig. Dat jaar was de PSP-vrouwengroep opgeheven. Een jaar later volgde de opheffing van de Leidse NVB-afdeling, zo meldde Van der Reijt op de vergadering van 1 oktober 1981. Een vrouw van het Vrouwenhuis meldde dat zij niet meer kon komen, net als de NVSH-vertegenwoordiger, die nog wel de notulen wilde ontvangen. Over bleven de Rooie Vrouwen en de IKB, beide met twee vertegenwoordigers, en de LSB.¹¹⁶¹ De daling van het aantal vrouwen dat de vergaderingen bezocht, leidde eind 1982 in Leiden - net als landelijk - tot de vraag of WVE zich moest opheffen of het actieterrain moest verbreden. De Leidse vrouwen kwamen er niet uit.

Omdat de Leidse groep nog de verantwoordelijkheid had voor het secretariaat ging zij door in afwachting van de tekst van de AMvB. Die liet echter langer op zich wachten dan gedacht. In december 1982 organiseerde WVE samen met het Politiek Vrouwencafé in het Vrouwenhuis een bijeenkomst over: 'het perspectief van de abortusstrijd'. WVE vond de avond achteraf zeer geslaagd, alleen waren er niet veel mensen op afgekomen. In 1983 nam WVE-Leiden het initiatief tot de viering van Internationale Vrouwendag, maar het thema was niet abortus, maar 'vrouw en economische crisis', net als het jaar erop.

Even nog leek het of WVE-Leiden in actie moest komen toen er in 1983 geruchten gingen dat de Leidse abortuskliniek failliet zou gaan, maar van sluiting bleek geen sprake, al zouden er waarschijnlijk wel ontslagen vallen. Dus dit concrete actiepoint om vrouwen te mobiliseren ging verloren. Eind 1984 was er in Leiden geen comité meer, alleen nog wat losse leden die contact hielden met de Landelijke Werkgroep en secretariaatswerkzaamheden deden. Bij de stemming over opheffing in 1986 in het landelijke comité waren vijf laatst-gedienden aanwezig die Leiden vertegenwoordigden. Dit waren Veenis, Hoozeveld, Sabine Kraus van de IKB, Van Zijl en Van Dijk, al woonden de laatste twee niet meer in Leiden. Van Zijl was conservator geworden van het Centraal Museum Utrecht.

In totaal waren circa 60 vrouwen voor kortere of langere tijd lid van het Leidse WVE-comité. Dat kon zijn op individuele titel of als vertegenwoordiger van een politieke partij of andere groepering. Na het vertrek van de NVSH-man bestond het comité alleen uit vrouwen. Zij hadden relaties, maar waren meestal niet getrouwd en een paar comitéleden kregen als ongehuwde moeder een kind. Twee vrouwen die wel waren getrouwd, Passchier en Ite van Dijk, gebruikten hun eigen naam.

De vertegenwoordigers van de IKB en PSP waren soms studentes die ook een andere organisatie vertegenwoordigden, zo niet die van de PPR, de Rooie Vrouwen en de Vrouwenbond NVV. Over de beroepen van de comitéleden is niet veel bekend, behalve van een verpleegkundige en drie vrouwen die werkzaam waren bij de Leidse universiteit. De vrouwen die het meest op de voorgrond traden, als woordvoerders en als beheerders van het secretariaat, waren (oud)studenten. Als student of werkloze hadden zij tijd. Als comitéleden vertrokken was er aanvankelijk nog voldoende animo onder studenten, die zorgden voor continuïteit. Na de wetgeving trad geen jongere generatie meer aan voor een strijd die gestreden leek. Met de invoering in 1982 van de tweefasenstructuur aan de universiteiten, waardoor het studietraject korter werd, hadden studenten minder tijd naast hun studie.

Dat WVE zowel landelijk als in Leiden een links karakter had, bleek uit de aangesloten partijen en uit het feit dat veel eerste comitéleden lid waren geweest van DM en lid werden van de Leidse

¹¹⁶⁰ Een adreslijst van 13 januari 1978 telt 23 personen die de notulen wilden ontvangen. Op een volgende adreslijst van september 1979 waren dit er nog 18.

¹¹⁶¹ LSB-vertegenwoordiger was Elsa van der Heiden, een volgende Diana van den Driessche die net als Veenis in de redactie zat van *Lotta*.

femsoc-groep, waarbij femsoc stond voor feministisch-socialistisch, waarover bij het Vrouwenhuis meer.¹¹⁶²

12.6 WVE en de Leidse universiteit

WVE schreef van 1976 tot en met 1983 stukjes voor de vormingswerkbijlage van het universiteitsblad *Acta et Agenda* en opvolger *Mare*. Daarin verschenen soms ook artikelen over gevoerde acties, zoals 'Ik staak tegen de abortuswet' op het SIL. Deze actie werd verslagen door *Mare*-journalist Margriet van Lith. Zij had mede het Progressief Vrouwenoverleg opgericht en had dus banden met de vrouwenbeweging. Ook verscheen in *Mare* een interview met drie WVE-leden.¹¹⁶³ Contacten met de RUL liepen verder via de vertegenwoordiger van de LSB in het Leidse comité en via redactieleden van *Lotta. Kwartaalblad voor vrouwen aan de Universiteit*, dat echter pas vanaf februari 1981 verscheen. *Lotta* was een speekbuis voor abortusactivisten en voor vrouwen die bezig waren met Vrouwenstudies.

Stencil voor de discussieavond, 3 juni 1980, over de computer als beslismiddel voor de vrouw (collectie auteur).

In *Lotta* was ook aandacht voor een 'abortusproject', dat was opgezet bij de Leidse vakgroep psychologie en onder leiding stond van professor Wagenaar. WVE had hierover samen met het Vrouwenoverleg Psychologie een discussieavond georganiseerd onder de titel: 'Abortus, wie beslist, de vrouw of de wetenschap?' De psycholoog Wagenaar wilde vrouwen hulp bieden bij de beslissing over abortus, met inzet van de computer, die in deze tijd in opmars was. WVE en de psychologiestudentes vonden het overbodig omdat vrouwen heel goed in staat waren zelf te beslissen. In 1981 verscheen een artikel in *Lotta* dat was geschreven door een vrouw die het abortusproject had begeleid en tot het inzicht was gekomen dat ze alleen wilde meewerken aan een behoefteonderzoek. Maar of er nu behoefte aan bestond of niet, Wagenaar wilde het 'beslismiddel' hoe dan ook

¹¹⁶² De femsoc-groep vergaderde aanvankelijk in het Vrouwenhuis. WVE-leden in de femsoc-groep: Van Zijl, Ouboter, Sietske van der Wal, Kraan, Van der Zon (1950-1991), Witteveen (1946-2009) en Marga Oudshoorn.

¹¹⁶³ *Mare* 6:26 (1983): dit was met Veenis, Hoogeveen en Moniek Knaap. In *Mare* 6:30 (1983) zetten zij een en ander nog eens op een rijtje om zaken uit het interview te verduidelijken.

ontwikkelen. De begeleidster weet deze houding aan het eindeloze gezeur van politici over ‘de beslissing’, met die vijf dagen bedenktijd.¹¹⁶⁴

Lotta schreef ook over de in 1979 opgerichte Farmaciegroep die opereerde binnen het ICASC. Deze had in de persoon van Ursula Wagner uit Leiden contact gehad met WVE. De groep bestond uit tien (ex-)studentes met een natuurwetenschappelijke achtergrond. Drie leden woonden in Leiden, waar ook het postbusnummer was, en een in Leiderdorp. Zij waren ook betrokken bij het Leidse Vrouwenhuis.¹¹⁶⁵ De groep deed literatuuronderzoek naar prostaglandines als abortusmiddel en het gebruik van de prikpil, beantwoordde vragen en hield Nederlands nieuws bij op het gebied van anticonceptie, sterilisatie en abortus.

12.7 WVE en andere bewegingen in Leiden

Linkse politieke partijen en actievoerend Leiden had elkaar gevonden in een gezamenlijke viering van 1 mei, de Dag van de Arbeid. In 1976 nam WVE voor het eerst – met een informatiestand – deel aan deze viering. De dag stond jarenlang in het teken van de economische crisis, die tot gevolg had dat de industriële bedrijvigheid uit Leiden verdween. Van Zijl hield de openingstoespraak bij de 1 mei-viering van 1981 met het motto: ‘Leiden eist werk’. Zij riep op tot deelname aan de WVE-betoging in Maastricht later die maand. Voor zij inging op de teleurstellende abortuswet en op het gewelddadige optreden van de ME tegen vrouwen op het Binnenhof schetste zij het belang van WVE en sprak haar teleurstelling uit over de houding van de vakbonden:

Door (...) onze actiegroep ‘Wij Vrouwen Eisen’ zijn de linkse partijen op sleeptouw genomen en zijn zij eindelijk de vrouwenstrijd serieus beginnen te nemen. Maar anderzijds houdt een actiegroep zich per definitie met een klein onderdeel bezig. Linkse partijen en vakbonden moeten die verschillende strijdpunten bij elkaar brengen om te laten zien dat het in wezen om hetzelfde gaat. De vakbonden zouden zich hierbij echter moeten schamen dat verdeling van werk binnenhuis en buitenshuis hun zaak niet is en dat ze met abortus niets te maken willen hebben omdat abortus niet in de CAO past.¹¹⁶⁶

WVE verzorgde die dag ook een feministische quiz met Sabine Kraus als quizmaster en met vragen als: ‘Beschermt de ME het geboren of ongeborn kind?’ In 1982 stond WVE op de Dag van de Arbeid met een fototentoonstelling en een video van acties op de 1 mei-informatiemarkt.¹¹⁶⁷ Er werd geld ingezameld voor Spaanse vrouwen, die het slachtoffer waren van de vergiftigde spijsolie en daarom een abortus wilden. Voor deze dag had WVE een ‘buggyrace met hindernissen’ georganiseerd.

Vanaf 1976 maakte WVE gebruik van een nieuw communicatiemiddel voor actievoerend Leiden, de *Muurkrant* en de *minimuurkrant*, waarop men zich kon abonneren. De grote *Muurkrant* werd illegaal geplakt op Leidse buitenmuren, zodat de *Muurkrant*-medewerkers anoniem opereerden. WVE plakte ook regelmatig affiches in de stad, waarbij de plaksters wel eens werden betrapt en opgepakt. Het belemmerde WVE niet om met deze illegale bezigheid door te gaan.

Leiden was een kleine stad en actievoerders waren generatiegenoten en verkeerden in hetzelfde circuit.¹¹⁶⁸ Dit maakte dat er een personele band bestond tussen de KWJ, de *Muurkrant* en de Kraakbond. Bij de *Muurkrant* en de Kraakbond waren ook studenten actief, die samenwerkten met werkende jongeren. Beide groepen konden te maken krijgen met werkloosheid en gebrek aan

¹¹⁶⁴ Lotta 1:3 (1981) 7-8.

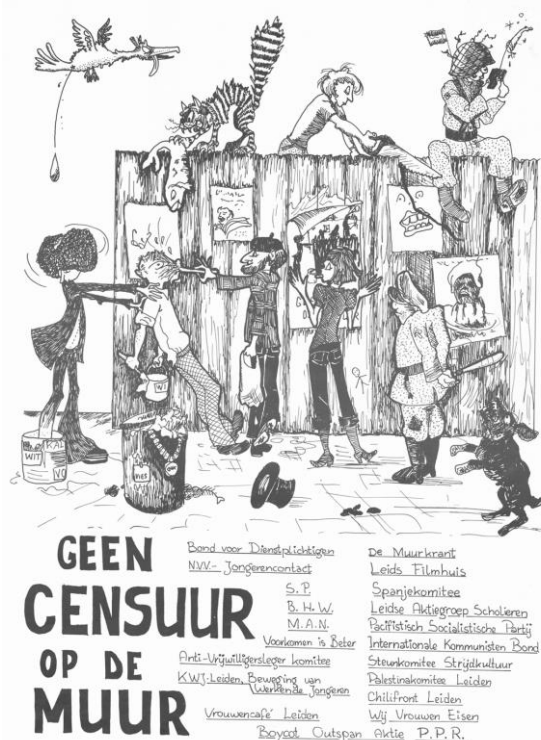
¹¹⁶⁵ Andere vrouwen kwamen uit Amsterdam, Den Haag en Marken: Lotta 1:0 (1981) 10-11 en Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.6: Leidse notulen. Hierin zitten ook notulen, van 9-12-1980, van de Farmaciegroep.

¹¹⁶⁶ *Leidsch Dagblad* 2-5-1981.

¹¹⁶⁷ Een man was geboeid naar de video blijven kijken. Hij bleek van de antiabortusbeweging: Atria, archief WVE, nr.203, inv.nr.6: Leidse notulen 11-5-1982.

¹¹⁶⁸ Agnes van Steen, ‘Leiden is een dorp!’, C. de Graaf en A. Netiv eds., *Erudiete overpeinzingen* (Leiden 2006) 204-205.

jongerenhuisvesting.¹¹⁶⁹ De Kraakbond die de woningnood aankaartte en met kraakacties protesteerde tegen leegstand was in 1978 opgericht, waarmee het kraken in Leiden een georganiseerde fase was ingegaan. De KWJ stelde haar kantoor ter beschikking aan de Kraakbond voor een spreekuur, met als doel om kraakacties goed te laten verlopen en krakers op hun rechten te wijzen. Die rechten kwamen steeds meer onder druk te staan.¹¹⁷⁰ De relatie tussen KWJ, Kraakbond en *Muurkrant* kwam tot uiting in de berichtgeving in de *Muurkrant* over huisjesmelkers, vastgoedsspeculanten, leegstand, kraakacties en de reacties van autoriteiten of 'bouvier-bewakings'-bedrijven. Een ander thema was 'werken' met berichten over arbeidsomstandigheden, zoals in de zwakzinnigenzorg of over acties rond het minimumloon.¹¹⁷¹ Ook acties van WVE kwamen aan bod. In 1981 verdween de *Muurkrant* uit het Leidse straatbeeld en werd opgevolgd door *De Stadskrant*, de 'krant voor links Leiden', die gedrukt werd bij de STAG en waarop men zich kon abonneren. In 1985 werd *De Stadskrant* bij gebrek aan abonnees opgeheven, waarmee het eigen orgaan van het Leidse actielevens verdween, voor zover dat nog bestond.

1 MEI '77 leiden SOLIDARITEIT

-anti
vrijwilligers-
leger komitee
leiden / boycot
outspan aktie / LEIDEN
bond voor dienst-
plichtigen / chili
front /
federatie
van jongerengroepen /
internationale kommunisten /
indonesië komitee / KWJ - werkende
jongeren / leids aktiekomitee scholieren /
leids filmhuis / palestina komitee /
socialistische partij / vereniging voor
dienstplichtige militairen / vrouwenkafé

muur-
krant /
historisch
aktie-
komitee /
bond /

VOLKSHUIS apothekersdijk 33
1930 u. toegang 2 gld

Solidariteit van Steuncomité: geen censuur op de muur (1976), vanwege het wit-kalken van de Muurkrant door de gemeente (collectie IISG) en solidariteit op 1 mei 1977 (collectie auteur)

De KWJ was een belangrijke steunpilaar van actievoerend Leiden door het bieden van faciliteiten, zoals een telefoon en een ruimte. In 1982 kwam mede door een dalend ledental een fusie tot stand tussen de neutrale NVV en de van oorsprong katholieke vakbeweging NKV, zo ook tussen hun jongerenorganisaties, NVV-jc en KWJ. De verschillende bestuursculturen maakten dat deze fusie vooral wat betreft de KWJ tot de nodige strubbelingen leidde, maar uiteindelijk lukte het toch om de 'Jongerenbeweging, verbonden met de FNV' tot stand te brengen. Deze Jongerenbeweging was minder

¹¹⁶⁹ De mannen hadden daarbij de verplichte dienstdtijd in het leger gemeen, waartegen comités werden opgericht. Vervangende dienstdlicht kon o.a. worden vervuld in Endegeest.

¹¹⁷⁰ Van Steen, *Strijdcultuur*, 35-39; het archief van de Leidse Kraakbond is in het IISG. Zie ook over Leiden o.a.: Alien Riedstra, *De traditie gekraakt. Een onderzoek naar de kraakbeweging in Leiden in de jaren zeventig en tachtig* (eindscriptie, Leiden 1994).

¹¹⁷¹ Een ludieke KWJ-actie was dat Dinie Craane in 1979 in Den Haag als 'KWJ-koningin' een alternatieve troonrede voorlas. Het haalde de cover van: *Het aanzien van 1979*: Van Steen, *Strijdcultuur*, 21.

een actiegroep dan de KWJ was geweest, al bleven leden nog actief in de kraakbeweging, in het Verenigde Actie-Overleg Laagste Inkomens (VAOLI) en bij vakbondsacties op de werkplek.

12.8 WVE en andere vrouwenorganisaties in het Progressief Vrouwenoverleg

Naast MVM, DM en WVE, ontstonden meer activiteiten die vorm gaven aan de tweede feministische golf. Zij toonden hun verwantschap door zich net als WVE aan te sluiten bij het in 1977 opgerichte Progressieve Vrouwenoverleg (PVO). MVM en DM in Leiden waren toen al opgeheven. Een aantal bij het PVO aangesloten organisaties waren in WVE vertegenwoordigd, zoals de NVB, de Rooie Vrouwen, vrouwen uit de PSP, de NVV Vrouwenbond en het Vrouwenhuis. Andere waren de Lesbische Vrouwen Leiden (LVL), VOS-cursussen en de praatgroepen van Vrouwen in de Overgang (VIDO). Het PVO was de tegenhanger van de Leidse Vrouwenraad, waarin de oudere vrouwenverenigingen waren vertegenwoordigd, zoals Tesselschade/Arbeid Adelt en de NVvH, en wilde afgezien van de netwerkfunctie hulp bieden bij subsidieaanvragen.¹¹⁷² Via de gemeente kon een beroep worden gedaan op de Rijksbijdrageregeling Emancipatieactiviteiten. De initiatiefnemers, Margo Berg, Hanneke Kallenberg en Margriet van Lith, zagen het karakter van het PVO als:

het plaatsen van de vrouwenstrijd in het kader van de strijd voor een andere maatschappij waarbij een duidelijke link wordt gelegd met het socialisme.¹¹⁷³

PVO-markt 8-4-1978 met diverse thema's (collectie Atria) en markt op 15-9-1979 met als thema gezondheidszorg (Atria, archief WVE).

Het PVO organiseerde een paar maal een informatiemarkt. De eerste was met een breed scala aan onderwerpen, de tweede ging over vrouwen en hun gezondheid, want alleen vrouwen konden baren, slikten de pil of 'moesten' lijnen. In die zin stond gezondheid in verband met het thema 'lijf', waarbij de geestelijke gezondheid niet werd vergeten. Een andere activiteit was de organisatie van de Internationale Vrouwendag, waarvoor de 'lijfthema's' werden afgewisseld met thema's rond

¹¹⁷² Van Steen, 'Vrouwen kleurrijk vooruit!', 144, 177.

¹¹⁷³ Leidsch Dagblad 7-9-1979.

vrouwenarbeid in crisistijd. Vanaf 1981 leidde het PVO, die daarvoor al niet zo goed functioneerde, een slapend bestaan, waarna de viering nog een paar jaar door WVE werd georganiseerd. Blijkbaar beschikte alleen WVE als onderdeel van de autonome vrouwenbeweging nog over vrouwkracht om de taak op zich te nemen.

12.9 Conclusie

Een van de organisaties die samen met MVM en DM hoorde bij de nieuwe vrouwenbeweging, was het actiecomité Wij Vrouwen Eisen dat zich richtte op een nieuw thema: legalisering van abortus. Het paste in de 'lijfthema's in deze tijd, zoals zelfbeschikking over en bewustwording van eigen lijf en seksualiteit, inclusief seksuele identiteit en ongehuwd moederschap. Voor dit laatste onderwerp bestond de FIOM, die terugging op organisaties uit de eerste golf, waarmee WVE samenwerkte. Zowel het landelijke als het Leidse WVE-comité bouwden voort op DM en bestonden uit – vrouwelijke - vertegenwoordigers van linkse partijen en groeperingen, de NVSH, studenten en in Leiden ook nog het Vrouwenhuis. Hierdoor had WVE een grote achterban die voor acties kon worden gemobiliseerd, ook mannen. De Rooie Vrouwen in het comité hoorden bij een grote partij, zodat de politiek direct kon worden beïnvloed. WVE werd in 1980 een stichting om subsidie te kunnen ontvangen, maar de besluitvorming bleef liggen bij de 'leden' van het landelijke comité.

WVE beperkte zich tot één doel, namelijk abortus, en richtte zich op landelijke wetgeving. Dit stond los van de economische crisis. Na de totstandkoming van de wetgeving moest WVE een achterhoedegevecht voeren, al was het beoogde doel: abortus uit het wetboek van strafrecht niet bereikt. Het aantal aanwezigen op de vergaderingen begon landelijk en in Leiden te dalen en vertegenwoordigers van politieke partijen stapten op. In Leiden bleven hierna de studentes over. WVE had geen ander doel voorhanden om zich op te richten en voor de economische strijd bestonden andere organisaties.

De meeste acties van WVE werden landelijk gevoerd in de vorm van demonstraties en manifestaties, waarbij werd gestreefd naar vernieuwing van het actierepertoire. Hiertoe behoorden in Leiden een blokkade en een 'staking' en er werd ook in Leiden gedemonstreerd. Andere nieuwe elementen waren het illegaal plakken van posters en stickers, elementen die pasten bij een radicalere beweging dan de oude vrouwenbeweging was. WVE maakte ook gebruik van een nieuw actiemiddel van de linkse Leidse actiebeweging, waarmee een band bestond, namelijk de *Muurkrant*. WVE had geen banden met oude vrouwenbeweging, maar wel met de nieuwe organisaties, verenigd in het PVO.

Het Leidse WVE-comité deed actief mee aan de landelijke acties en toonde het belang van een plaatselijk comité voor de mobilisatie en propaganda onder de Leidenaren. Daarvoor werd in Leiden op markten gestaan en informatie gestuurd aan scholen, aan de dagbladen en aan het Leidse universiteitsblad, ook voor de vormingswerkbijlage. Afgezien van de deelname van studenten bleek de band met de Universiteit uit het blad *Lotta*. Redactieleden waren actief in WVE en deden verslag van de activiteiten.

Het Leidse comité speelde een belangrijke rol in het landelijke comité omdat zij het secretariaat beheerde en belangrijke woordvoerders leverde. Dit waren - typisch voor Leiden - (oud)studentes, die tijd hadden. Het Leidse comité bestond langer dan de meeste andere vanwege de verantwoordelijkheid voor het landelijke secretariaat. In 1986 werd na een stemming het Leidse comité opgeheven. Landelijk bleef een netwerk bestaan.